

ORHUN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EDATLARI *

PREPOSITIONS IN ORKHON TURKISH

Aslı ZENGİN **

ÖZ

Çalışmada Orhun ve Uygur Hanlığı dönemlerine ait *Kül Tegin*, *Bilge Kağan*, *Tunyukuk*, *Ongi*, *Küli Çor*, *Tes*, *Taryat* ve *Moyun Çor* yazıtlarında geçen çekim edatları ele alınmış ve bu edatların isimlere ve zamirlere bağlanış şekilleri ile Türkiye Türkçesindeki kullanılış şekilleri karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Uygur Hanlığı, çekim edatları, Türkiye Türkçesi, edatların bağlanış şekilleri.

ABSTRACT

In this study, prepositions which on the *Kül Tegin*, *Bilge Kağan*, *Tunyukuk*, *Ongi*, *Küli Çor*, *Tes*, *Taryat* ve *Moyun Çor* monuments are determined and compared in terms of connection forms of prepositions to nouns and pronouns and usages in Turkey Turkish

Key Words: Orkhon Inscriptions, Uighur Khanates, prepositions, Turkey Turkish, connection forms of prepositions.

Giriş

İsim, zamir, isim-fiil ve sıfat-fiilerden sonra gelerek onlarla cümlelerin diğer öğeleri arasında ilgi kuran kelimelere çekim edatı denir. Bu edatlar çekim eki görevi yaparlar; isimlerin, zamirlerin, isim-fiil ve sıfat-fiillerin zarf halini oluştururlar.

Bu konuda yapılmış iki çalışma ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Necmeddin Hacıeminoğlu¹, ikincisi Yong Song Li² tarafından kaleme alınmıştır.

Tarafımızca yapılan bu çalışmada Orhun ve Uygur Hanlığı dönemlerindeki runik harfli metinlerde geçen çekim edatları ve onların diğer kelimelere bağlanış şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. adın < ad-i-n³ “-den başka”

Çekim edatı olarak tek bir örnekte karşımıza çıkmaktadır:

1.1. Zamirlerin Bulunma ve Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

...ermiş kagan [...] eki ermiş anta *adın* ödkünç kagan ermi[ş]. (Tes D. 2)

2. ara < ar-a⁴ “arasında”

2.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

bu tür³k bodun ara yarıklık yağığ keltürmedim. (T., II.T., D.Y., 54)

oguz ara yéti eren yağı bolmış. (O., 5)

yariş agulug ara yetük başınta ara ....(M.Ç/Ş.U., B.Y., 6)

ékin ara kişi oğlu kılınmış. (K.T., D.Y., 1)⁵

¹ Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984.

² Yong Song Li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004.

³ **ad-** “başka türlü olmak” fiilinden –n zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuş bir edattır. bkz. Yong Song li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004 s. 59.

Bu çekim edatının Göktürk harfli metinlerde tek örneği mevcuttur.

³ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*’nde bu edatın **ar-** “arasından geçmek, içinden geçmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluştuğu belirtilir. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.150.

⁴ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*’nde bu edatın **ar-** “arasından geçmek, içinden geçmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluştuğu belirtilir. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s.150.

* Bu makale 05.03.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 10.03.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 05.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Aslı ZENGİN, *Orhun Türkçesinde Çekim Edatları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,111-136.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ékin ara idi oksuz k^oök tür^ük anca olurur ermiş. (K.T., D.Y., 2)

ékin ara idi oksuz kök tür^ük éti ança olurur ermiş. (B.K., D.Y., 4)

ékin ara t²g² yağı bolmuş. (O., 10)

ékin ara orkun ögüzde .....miş yıl olormı[ş] (Tar., D.Y., 3)

ékin ara ılagım tarıglagım sekiz seleje orkun tolga sevi[n] teledü karaga
borgu ol yérimin suvumın konar köçer ben. (Tar., B.Y., 4)

ékin ara olormış (M.Ç. / Ş.U., K.Y., 2)

2. 2. İsimlerin Bulunma ve Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

yarış agulug ara *yetük başınta ara* ....(M.Ç/Ş.U., B.Y., 6)

3. *birle* < *bir+le*⁶ “ile, birlikte, beraber”

3.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

bo yérde olurup *tavgaç bodun birle* tüzültüm. (K.T., G.Y., 4)

eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantun yazıka tegi süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

⁵ *ékin ara* yapısındaki *ékin* kelimesi için bkz. *Orhon Yazıtları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 80.

⁶ “*bir*” isminden +*le* zarf yapma eki ile oluşmuş bir edattır. bkz. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 151.
Bu kelimenin farklı açıklamaları için bkz. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurskiye osnovi na bukvu, Moskva, 1978, s. 149-151).

inim k^üül tegin birle sözleşdimiz. (K.T., D.Y., 26)

inim kül tégin birle éki şad *birle* ölü yitü kazgantium. (K.T., D.Y., 27)

[.....] *birle* k^ooşu totok *birle* süñüşmiş. (K.T.,K.Y., 1)

béşinç ezgenti kedizke *oguz birle* süñüşdümüz. (K.T., K.Y., 7)

[*tavgaç bod*]un *birle* tüzül[tüm]. (B.K., K.Y., 3)

eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantun yazıka tegi sü[ledimiz]. (B.K., D.Y., 15)

kül tégin birle sözleşdimiz. (B.K., D.Y., 21)

kül t[égin birle eki şad birle ölü yitü kazgantium. (B.K., D.Y., 22)

sekiz tümen [sü] bi[r]le süñüşdüm. (B.K., D.Y., 26)

k^lırkız birle yağı boltı. (B.K., D.Y., 26)

oguz bodun tokuz tatar birle térilip kelti. (K.T., D.Y., 34)

bilge tuñukuk buyla бага tarkan birle éltéřiş kagan bolayın. (T., B.Y., 7)

boyla бага tarkan birle éltéřiş kagan bolayın. (T., I.T., B.Y., 7)

tatar birle katı tokıdım. (M.Ç. / Ş.U., D.Y., 6)

kan süsi **birle** katıldım. (M.Ç./Ş.U., K. Y., 7)

3.2. İsimlerin Yükleme Durum Eki İle Beraber:

kaganin **birle** soña yışda süñüşdümiz. ((K.T., D.Y., 35)

kaganin **birle** soña yışda süñüşdüm. (B.K., D.Y., 27)

3.3. Zamirlerin Yükleme Durum Eki İle Beraber:

anı **birle** ermiş. (T., I. T., D.Y., 24)

4. **ngaru** < **ı+n+garu**⁷ “-den sonra, -den beri”

Tek bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

4. 1. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

anta **ngaru** yok boltı (M.Ç., K.Y.,10)

5. **ičre** < **ič+re**⁸“ičeri”

5. 1. İsimlerin Yön Gösterme Ekleri İle Beraber:

apa tarkangaru **ičre** sav ıdmiş. (T., I. T., K.Y., 34)

⁷ III. teklik şahıs zamirinin yönelme durum ekini almış şeklidir.

⁸ Bu edat **ič** ismine **+re** yön gösterme ekinin gelmesi ile oluşmuştur. bkz. Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s.44. Yong Song li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004, s.78.

Bu çekim edatının *Orhon Türkçesi Grameri* (2000) ve *Türk Dillerinde Sontakılar* (2004)'de Orhun Türkçesinde kullanıldığını belirten bilgiler mevcut değildir.

5. 2. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

[kurıgaru kün batsıkuña yırgaru tün ortosıjaru anta **ičreki** bodun koop maña körür. (B.K., K.Y., 2)]

6. **kesre** < ***ké+s+re**⁹ “-den sonra, -den aşağı”

6.1. İsimlerin Yalın Durum Ekleriyle Beraber:

bodun **késre** ay tugsıkdakı bodun tört bulıñdakı bodun iş [k]üç bérür. (Tar., B.Y., 3)

6.2. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

[anta] **késre** teñri yarlıkazu. (K.T., D.Y., 29)

anta **késre** yir bayırk^u ulug érkin yağı boltı. (K.T.,D.Y.,34)

anta **késre** kara türgéş bodun yağı bolmış. (K.T., D.Y., 39)

anta **késre** tavgaç k[ag]anta bedizçi kop k[elürtüm. (B.K.,K.Y.,14)

anta **késre** inişi] kagan [bolmış er]inç. (B.K.,D.Y., 5)

anta **késre** inişi eçisin teg kılınmadok erinç. (B.K.,D.Y., 5)

anta **késre** teñri yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug

⁹ ***kés** isminin **+re** yönelme hali eki almasıyla oluşmuştur. Edatın kisir- şeklinde bir fiilden zarf-fiil ekiyle oluştuğu şeklinde düşünce için bkz. Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s.59.

t[irg]ürü igidtim. (B.K.,D.Y., 23)

anta *késre* tenjri bilig bértök için özüm ök kagan kışdım. (T., B.Y., 6)

anta *késre* karlukka yem[e] süñüş[dök]de idil akin binip oplayu tegip sança

ıdıp toplu ünti yana agıtıp [s]ü sürti. (K.Ç., D.Y., 19)

anta *késre* küsgü yılka sinlegde küç kara bodun têmış. (Tar., G.Y., 5)

anta *késre* it yılka üç karluk yavlak sakınp teze bardı. (Tar., G.Y., 8)

anta *kesre* takıgu yılka ..... bodun .....üç karluk yavlak sakınp teze

bardı. (M.Ç./Ş.U.,K.Y., 10)

6.3. Sıfat-Fiillerle Beraber

-duk / -tuk Sıfat- Fiil Eki + Bulunma / Ayrılma Hali Eki İle Beraber

yagru k^oontokda *késre* ańıg bilig anta öyür ermiş. (K.T., G.Y., 5)

kontokda *késre* ańıg biligin anta ö[yür erm]iş. (B.K.,K.Y., 4)

ol kan yo^ok boldokta *késre* él yitmiş. (O., 1)

7. *ğudı* < *kud-ı*¹⁰ “aşağı”

7.1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

seleçe *kudı* yorıpan karagan kısıлта evin barkin anta buzdum. (B.K., D.Y., 37)

ol suv *k^uudı* bardımız . (T.,I. T., K.Y., 28)

üküşü seleçe *kudı* bardı. (M.Ç., D.Y., 4)

8. *ötrü* < *ötür-ü*¹¹ “-den dolayı, sonra”

8. 1. Zamirlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

anta *ötrü* kaganıma ötüntüm. (T., I.,T., G.Y., 12)

anta *ötrü* oguz kopın kelti. (T., I. T.,G.Y., 16)

9. *sayu* < *sā- ~ say-u*¹² “her”

9. 1. İsimlerin Yalın Durumuyla Beraber:

¹⁰ Bu edat *kud-* “dökmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuştur. bkz.Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000, s. 151.

Edat, Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984, s. 59’da *koğı* şeklinde okunmuş ve A. Von (Çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK Yayınları, 1988 s.94’deki açıklama verilmiştir.

¹¹ Kelime *ötür-* “geçirmek” fiiline –ü zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

¹² sa- ~say- fiilinden zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuştur. *sā-* fiili uzun ünlülü olduğundan sonda bir “y” sesi türemiş ve türeyen bu ses uzunluğun yerini almış olmalıdır. Şu örnekler bu ses olayının benzerleridir: çā (<Çin.) ~ çay, tū ~ tüy, yā ~ yay.

igidmiş kaganının savin almatın yér **sayu** bardıñ. (K. T., G. Y., 9)

anta kalmışy yér **sayu** k^oop toru ölü yoriyur ertiñ. (K. T., G. Y., 9)

[özüm kagan olortukuma yér **sayu**] barmış bodun ölü yitü yadağın yalanın yana kelti. (K.T., D.Y., 27)

igidmiş k[aganın] savin almatın yér **sayu** bardıñ. (B.K., K.Y., 7)

anta kalm[ı]şy yér **s[ay]u** kop toru ölü yoriyur ertiñ. (B.K., K.Y., 7)

[men özüm kagan olortukuma yér **sayu**] barmış bodun [yadağın yalağın] ölü

yitü [yana] kelti. (B.K., K.Y., 22)

9. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

ol ok tün bod(u)nin s(a)yu ı(d)t(1)m(1)z. (T.,B., 42)¹³

10. **tapa** < **tap-a**¹⁴“-a doğru, -a karşı”

10. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

yırgaru oguz bodun **tapa** ilgerü k'ıtañ tatavı bodun **tapa** bérigerü tavgaç **tapa**

ulug sü éki yéğir[mi süledim. (K.T.,D.Y.,28)

altı çuv sogdak **tapa** süledimiz. (K.T.,D.Y.,31)

ol yılka türgéş [**tapa** altun yışıg] toga értiş ügüzüg keçe yorıdımız. (K.T.,D.Y.,36)

keñeres **tapa** bardı. (K.T.,D.Y.,39)

oguz bodun **tapa** ilgerü k'ıtañ tatavı bodun **tapa** bérigerü tavgaç **tapa** éki

yégirm[i süledim. (B.K., D.Y., 23)

yéti yégirmi yaşına tañut **tapa** süledim. (B.K.,D.Y., 24)

altı çuv [sogdak] **tapa** süledim. (B.K., D.Y.,25)

tavgaç **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

kem keçe çik **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

kırkız **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,26)

ol yılka türgéş **tapa** altun yışıg [aş]a értiş ügüzüg keçe yorı[dım. (B.K.,D.Y.,27)

beş balık **tapa** süledim (B.K.,D.Y.,28)

oguz **tapa** süledim. (B.K.,D.Y.,32)

¹³ *Türk Dilinde Sontakılar*'da çekim edati olarak gösterilen bu örnekteki sayu kelimesi bize göre çekim edati olarak değil, yüklem zarfı olarak kullanılmıştır. Cümlemin çevirisi “O gece halkımı tamamen gönderdik.” şeklinde olmalıdır.

¹⁴ Bu kelime **tap-** “bulmak” fiiline –a zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur . bkz. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972, s. 435.

Karluk bodun *tapa* süle tep todun. (B.K.,D.Y.,40)

k'itañ *tapa* süledim [...otuz artok]ı [tokuz yaşıma yazın tatavı *tapa*

süledim. (B.K.,G.Y.,2)

tata[vı.....*tapa* süle]dökte béş süñüş süñüşdökte küli çor ançak bilgesi çavışı

erti. (K.Ç.,D.Y.,17)

ançıp bars yılka çik *tapa* yorıdım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,7)

kırkız *tapa* er ıdımış siz taşıkıñ. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,10)

çik *tapa* bıña ıdtım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,11)

yér *tapa* az er ıdtım. (M.Ç./Ş.U., D.Y.,11)

eren karluk *tapa* ..// kem kargu // értiş ügüzüg arkar başı toşınta er kamış
altın

yanta // keçdim. (M.Ç./Ş.U., G.Y.,1)

karluk *tapa* tezip kirdi. (M.Ç./Ş.U., G.Y., 10)

10. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber¹⁵

¹⁵ Bu edatın Orhun Türkçesinde yükleme durum eki ile beraber kullanılması *Türk Dilinde Sontakılar*'da belirtilmemiştir.

...turup *yérin tapa* bardı. (M.Ç./Ş.U., G.Y.,6)

11. teg¹⁶ “gibi”

11. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

teñri *teg* teñride bolmış tür^ük bilge kağan bo ödke olurtum. (K.T., G.Y., 1)

süsi böri *teg* ermiş. (K.T., D.Y., 12)

yagısı k^oon *teg* ermiş. (K.T., D.Y., 12)

umay *teg* ögüm katun k^utuña inim kül tégin er at bultı. (K.T., D.Y., 31)

teñri *teg* teñride bolmış. (B.K., K.Y., 1)

teñri *teg* teñri yaratmış tür^ük bilge kağan savım [k]añım türük bilg[e kağan

..... altı sir tokuz oguz kidiz kerekülüg begleri bodunı [...tü]r^ük t[en]ri
[.....]

üze kağan olortum. (B.K., D.Y., 1)

süsi böri *teg* ermiş. (B.K., D.Y., 11)

teñri *teg* teñri yar[at]mış tür^ük bilge [kağan] savım kañım tür^ük bilge kağan

¹⁶ Eski Türkçe *teñg* kelimesi iki yolla gelişme göstermiş olabilir: 1. teñg > denk “uygun” 2. teñg > tek “birbirini tamamlayan nesnelere her biri” bkz. Mustafa S.Kaçalın, *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-Nâmesi*, Kitabevi, İstanbul, 2006217). Bu şekilde düşünüldüğünde Eski Türkçedeki *teg* “gibi” edati da teñg kelimesini ng~g nöbetleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

olortokınta tür^uk amtı begler kesre tarduş begler kül çor başlayı ulayı şadapıt begler

öñre töliş begler ..... (B.K., G.Y., 13)

yagımız tegre oçuk **teg** erti. (T., I.T., G.Y., 8)

biz aş **teg** ertimiz. (T., I.T., G.Y., 8)

11. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

inisi eçisin **teg** kılınmadok erinç.(B.K., D.Y., 5)

kañin **teg** kılınmadok erinç. (B.K., D.Y., 6)

11. 3. Sıfat-Fiil Ekleri İle Beraber:

öz içi taşın *tutmuş* **teg** biz. (T., I.T., G.Y., 13)

12. **tegi** < **teg-i**¹⁷ “-a / -e kadar”

12. 1. İsimlerin Yaklaşma-Bulunma Durum Ekleri İle Beraber:

ilgerü şantun yazıka **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 3)

bérigerü tokuz ersinke **tegi** süledim. (K.T., G.Y.,3)

kurıgaru yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 3)

yırıgaru yir bayırk^uu yérije **tegi** süledim. (K.T., G.Y., 4)

barça yérke **tegi** yoritdim. (K.T.,G.Y.,4)

bonça yérke **tegi** yoritdim. (K.T., G.Y., 4)

bir kişi yañılsar uguşı bodunı böşükiye **tegi** kıdmaz ermiş. (K.T., G.Y., 6)

uguşı bodunı böşükiye **tegi** kıdmaz ermiş. (K.T., G.Y., 6)

on ok oğlıña tatıña **tegi** bonı körü biliñ. (K.T., G.Y., 12)

ilgerü kadirkan yışka **tegi** kéré temir kapıgka **tegi** k^oonturmuş. (K.T., D.Y., 2)

yaşıl ügüz şantun yazıka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

k^uurıgaru temir kapıgka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 17)

kögmen aşa k¹[ırkız yérije **tegi** süledimiz]. (K.T., D.Y., 17)

k^uurıgaru keñü tarmanka **tegi** türük bodunug anca koonturtumuz. (K.T., D.Y., 21)

yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledimiz. (K.T., D.Y., 39)

ilgerü şantun yazıka **tegi** süledim. (B.K., K.Y., 2)

bérigerü tokuz ersinke **tegi** süledim. (B.K., K.Y., 3)

kurıgaru yénçü ügüz keçe temir kapıgka **tegi** süledim.(B.K., K.Y., 3)

¹⁷ Kelime teg- “değmek, ulaşmak” fiiline –i zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur. bkz. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972, s. 477.

yırgaru yir bayırku yer*İne tegi* sü[edim]. (B.K., K.Y., 3)

bo[nça yer*ke tegi* y]orıtd[ım. (B.K., K.Y., 3)

uguşı bodunı bişüki*İne tegi* k¹ıdmaz. (B.K., K.Y., 4)

on ok oğlı*İna tatiİa tegi* bonı körü biliİ. (B.K., K.Y., 15)

[k]aganka *tegi* süleyü bérmiş. (B.K., D.Y., 8)

temir kapıgka <*tegi*> bérmiş. (B.K., D.Y., 8)

şantuİ yazıka *tegi* süledimiz. (B.K., D.Y., 15)

temir kapıgka *tegi* süledimiz. (B.K., D.Y., 15)

kırkız yéri*İne tegi* sü[ledimiz]. (B.K., D.Y., 15)

keİü tarbanka *tegi* tür^uk bodunug anca kontur[t]umız. (B.K., D.Y., 18)

keçenke *tegi* [.....] [...] bilge kagan b[itigin] yollug tégın bitidim. (B.K. G.D.Y.)

temir kapıgka *tegi* irtimiz. (T, II.T., G.Y., 45)

türk bodun öİre kün tugsukıİa késre kün batsıkıİa *tegi* bériye tavgaçka yirye yışka tegi (Ongi, 2)

temir kapıgka tezikke *tegi* sü[lep anç]a kazgantı. (K.Ç., D.Y., 16)

şıp başıİa *tegi* çerig étdim (M.Ç/Ş.U., D.Y., 3)

seleİeke *tegi* çerig étdi (M.Ç / Ş.U., D., 4)

13. üçün < uç+ı+n¹⁸ “için”

13. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

tür^uk bodun *üçün* tün udımadım. (K.T., D.Y., 27)

tüzsüz *üçün* tavgaç bodun [tevligin] körlüğün [üçün *armakçı*]sin *üçün* inili

[eçili kıkşürtökin

tür^uk bodun *üçün* tün udımadım. (B.K., D.Y., 22)

kaİım kagan [*üçün*] ağır taşıg yogan ıg tür^uk begler kaİım kaganka ertiİü

ertiİü timag étdi. (B.K., G.Y., 15)

anta késre teİri yarlıkazu kutım bar *üçün* ülügüm bar *üçün* ölteçi. (K.T.

D.Y., 29)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm *bar üçün* ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

¹⁸ Bu edat uç “sebeP” isminden iyelik ve enstrümental eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. bkz. Zeynep Korkmaz, “uçun-üçün-için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 94.

Edat üzerine farklı değerlendirmeler için bkz. Mehmet Vefa, “üçün ve için Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19, 2, 2012.

(B.K., D.Y., 23)

13. 2. İsimlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

teñri yér bulgakın **üçün** ödiñe küni tegdök üçün yağı boltı. (B.K., D.Y., 29-

30)

élteriş kagan bilgesin **üçün** alpin **üçün** tavgaçka yéti yégirmi süñüşdi. (T.,

II.T., G.Y., 48-49)

[alpin erdemın] **üçün** ap[a tarkan] çıkan tunyukuk ātıg bérmiş. (K.Ç.,B.Y. 1)

bilgesin **üçün** alpin erdemın [üçü]n kaz[g]antı. (K.Ç., B.Y., 7)

alpin erdemın **üçün** kü bonça tutdı. (K.Ç., B.Y., 12)

totok yavlakın **üçün** bir éki atlıg yavlakın üçün kara bodunum öltün.

(M.Ç./Ş.U., D.Y., 5)

bilgesin **üçün** öñre kün tugsıkdakı bodun .....yollug ıya basıp olor[tı]. (Tes, D.Y.,5)

antagın **üçün** igidmiş kaganın savın almatın yér sayu bardı.

(K.T.,G.Y.,8)

küregün **üçün** igidmiş. (B.K., D.Y., 19)

antagın **üçün** igidmiş. (B.K., K.Y., 6)

[tür^uk bodun ertın ökün] küregün **üçün** igidmiş bilge kaganın ermiş barmış.

(K.T., D.Y.,23)

13. 3. Zamirlerin Yükleme Durum Ekleri İle Beraber:

anı **üçün** élig anca tutmuş erinç. (B.K., D.Y., 4)

anı **üçün** ozdı. (B.K., D.Y., 28)

13. 4. Zamirlerin İlgi Durum Ekleri İle Beraber:

anın **üçün** bonça bodun kuvurap yogladı. (K.Ç., G.Y., 27)¹⁹

13. 5. Sıfat-Fiil Ekleri İle Beraber:

-tok / -tök / -dok / -duk / -dök Sıfat-Fiil Eki + üçün:

teñri k^uüç bértök **üçün** kañım kağan süsi böri teg ermiş. (K.T.,D.Y.,12)

bilmedök **üçün** yavlakın **üçün** eçim kagan uça bardı. (K.T.,D.Y., 24)

t]eñri yarlıkad[uk **üçün** ö]züm olortokuma tör[t b]ulundakı bo[dunug
étdim.

¹⁹ “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine” başlıklı makalede belirtilen ñğ ~ n nöbetleşmesi örneklerine bu cümlelerin de ilave edilmesi gerekir. bkz. Feryal Korkmaz, “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 48, İstanbul, 2013.

(B.K., K.Y., 9)

üze teñri as[ra yér *yarlıkadok üçün*] közün körmedök kulkakın eşidmedök

bodunımın ilgerü kün tu[gsıkıña] bériгерü [kün ortosıñ]ja tegi konturtum. (B.K.,K.Y., 10)

teñri küç *bértök üçün* kañım kagan süsi börü teg ermiş. (B.K., D.Y., 11)

teñri *yarlıkadok üçün* tört yégirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olortum.

(B.K., D.Y., 14)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar *üçün* ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

(B.K., D.Y., 23)

küç *bértök üçün* anta sançdım. (B.K.,D.Y., 32)

teñri *yarlıkadok üçün* men *kazgantok üçün* tür^{ük} bodun [ança] kazgan[mış]

erinç. (B.K., D.Y., 33)

teñri *yarlıkadok üçün* men otuz artokı üç [yaşıma .....y]ok erti. (B.K.,

D.Y., 34)

kanıñın kodup içikdiñ *ičikdök üçün* teñri öl timiş erinç. (T., B.Y., 3)

bilig *bértök üçün* özüm ök kagan kışdım. (T., B.Y., 6)

teñri *yarlıkadok üçün* üküş teyin korkmadımız (T., II.T., B.Y., 40)

bilge tuñukuk *tegürtök üçün* sarıg altun ürün kümüş kız koduz egri teve

.....

(T., II.T., G.Y., 47)

bilge tuñukuk *kazgantok üçün* kapgan kagan tür^{ük} sir bodun yorıdoki bo tür^{ük}

bilge kagan tür^{ük} bilge kagan tür^{ük} sir bodunug oguz bodunug igidü olurur.
(T., II.T., D.Y., 61)

kazgantok üçün ol kız oğlan körti. (O., 2)

teñri *yarlıkadok üçün* asra y]agız yér. *igidtok üçün* élimin törömin

étint[im].(Tar., Batı, 3)

yarlıkadok üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[irg]ürü igidtim.

(B.K., D.Y., 23)

kagan *olortokum üçün* tür^{ük} bodunug [.....]ı kıldadım. (B.K., D.Y.,

36)

teñri *yarlıkadıkikin üçün* özüm ku^utum bar üçün kağan olortum.

(K.T.,G.Y.,9)

bilmedökin üçün biziñe yañıl<u>ukn *üçün* kağanı ölti. (K.T.,D.Y.,19)

üçün belgi bodunluğ yañaşurtokin **üçün** türük bodun élledök élin içgını

[1]dmiş. (B.K., D.Y., 6-7)

bilmedökin **üçün** biziğe yazıntökin **üçün** kaganı ölti. (B.K., D.Y., 16)

teñri yarlıkadokin **üçün** ö]züm kutum bar **üçün** k[agan olortum. (B.K., K.Y., 7)

kazgantokın **üçün** udu özüm kazgantokum **üçün** él yeme él boltı. (T., II.T., D.Y., 55)

14. üze < üz+e²⁰ “üzerine, üzerinde”

14. 1. İsimlerin Yalın Durumu İle Beraber:

özüm *tarduş bodun üze* şad ertim. (K.T., D.Y., 17)

tarduş bodun üze..... (B.K., D.Y., 15)

tokuz *oguz bodun üze* kağan olortı. (T., I.T., G.Y., 2)

altun yış üze kavışalım témiş (T., I.T., D.Y., 18)

at üze bintüre karıg söktüm. (T., I.T.,K.Y., 25)

on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup ..... (M.Ç./Ş.U., K.Y., 3)

²⁰ Üz “üst” ismine arkaik verme-bulunma hali ekinin gelerek kalıplaşması ile oluşmuştur. Kelimenin yapısı üzerine farklı fikirler için bkz. E., V.Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsče tyurskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasnıye, Moskva, 1974, s. 622-623.

14. 2. İsimlerin Bulunma-Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber:

kişi oglınta üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olormış.(K.T., D. Y.,1)

ol töröde üze eçim kağan olortı. (K.T., D.Y., 16)

içre aşsız taşra tonsuz yavız yavlak bodunta üze olortum. (K.T., D.Y., 26)

..... *bodunta üze* olormadım. (B.K., D.Y., 21)

15. yAn²¹ “taraf, yan”

15. 1. İsimlerin Ayrılma Durum Ekleri İle Beraber

kanta yan sabıg yana käl<ür>ti. (T., 33-34)

tavgaç béridin yen teg kıtañ öñdün *yen* teg ben yırıda *yan* tegeyin. (T., I.T., G.Y., 11)

Sonuç

*Orhun Türkçesinde kullanılan bu çekim edatlarından **üçün**, **üze**, **içre**, **tegi** bazı fonetik değişikliklere ve gelişmelere uğrayarak bugün hala Türkiye Türkçesinde çekim edatı göreviyle kullanılmaktadır.

* “**İçre**” edatına Orhun Türkçesinde isimlerin yön gösterme eki ile birlikte kullanıldığını gösteren bir örnek bulunurken, Türkiye Türkçesinde bu edat “**içeri**, **içre**” biçimleriyle ayrılma-çıkma durum eki almış isim ve zamirlerle beraber kullanılır.

* Bir diğer edat olan “**ötrü**” edatı, Orhun Türkçesinde zamirlerin bulunma-ayrılma durum ekleri ile beraber kullanılırken Türkiye Türkçesindeki

²¹ **yAn** “taraf” ismi ayrılma hali eki ile beraber çekim edatı olarak kullanılır.

“ötürü” şeklinin ayrılma durum eki almış kelimelere bağlı olarak bulunduğunu görmekteyiz.

* Orhun Türkçesinde “tegi” şeklinde bulunan edat isimlerin yaklaşma-bulunma durum ekleri ile beraber kullanılmış olmakla birlikte bugün “dek, değin” biçimleriyle yalın ve yönelme durum eki almış isim ve zamirlerle beraber varlığını sürdürmektedir.

* “üçün” edatı Orhun Türkçesinde isimlerin yalın durumu ile, yükleme durum ekleri ile, zamirlerin yükleme durum ekleri ile, zamirlerin ilgi durum ekleri, sıfat-fiil ekleri ile kullanılırken bugün isimlerin ve zamirlerin yalın durumu ve ilgi durumu ekleri ile, ayrıca teklik 3. şahıs iyelik eki almış sıfat-fiil ekli kelimelerle beraber karşımıza çıkmaktadır.

* “Üze” edatı isimlerin yalın durumu ve bulunma-ayrılma durum ekleri almış şekilleriyle birlikte görülürken, bugün “üzre, üzere” biçimlerinde yalın durumdaki isimlerle beraber kullanılmaktadır.

* Orhun Türkçesindeki “adın” edatı yerine bugün Türkiye Türkçesinde “başka”, “birle yerine “ile”, “ıngaru” yerine “başka, beri”, “késre” yerine “sonra”, “kudı” yerine “aşağı”, “tapa” yerine “doğru, karşı”, “teg” yerine “gibi”, “yan” yerine “taraf” edatları kullanılmaktadır.

Kaynakça

- AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya, Kömen Yayınları, 2012.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema, “Türkçede Edat Kavramı” *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*, (22-23 Ekim 1993), Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, At The Clarendon Press, 1972.
- DEMİRAY, Kemal, “Edatlar Üzerine”, *Türk Dili*, C.XVIII., S.199, (Nisan 1968).
- DEMİRBİLEK, Salih, “Tegi Edatı ve Türleri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 1 / 2, Winter 2008.
- http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/sayi2pdf/demirbilek_salih.pdf
- EFENDİOĞLU, Süleyman, “Edatların Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları, 1999.
- ERDAL, Marcel, “Clitics in Turkish”, in: Göksel, Aslı-Celia Kerslake (ed.), *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the 9th International Conference on Turkish Linguistics*, Oxford, 41-48, Wiesbaden: Harrassowitz 2000.

- _____, *Grammar of Old Turkic*, Leiden, Brill, 2004.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2000.
- _____, *Orhun Yazıtları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1986.
- GABAIN, A.Von (Çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK Yayınları, 1988.
- GENCAN, Tahir Nejat, “Edatlar ve Edat Tümleçleri”, *Türk Dili*, XVII, Sayı,198, Ankara 1968.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yayınları, 1984.
- _____, “da / de Edatı Üzerine”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 16, 1968.
- KAÇALİN, Mustafa S., *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-Nâmesi*, Kitabevi, İstanbul, 2006.
- KARA, Funda, “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler”, *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring, 2009.
- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/502669274_kara_funda1284.pdf
- KARAAĞAÇ, Günay, “Edat Üzerine Düşünceler”, *Gazi Türkiyat*, , S. 5. Güz, 2009.
- (http://www.turkiyat.gazi.edu.tr/arsiv/sayi05/Gazi_Turkiyat_Sayi_5_0157_0169_Karaagac.pdf)
- KARAHAN, Leyla, “Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu”, *Dil Araştırmaları*, S.1, Ankara, 2007.
- KORKMAZ, Feryal, “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ñğ Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 48, İstanbul, 2013.
- KORKMAZ, Zeynep, “uçun-üçün-için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara, TDK Yayınları, 1995.
- _____, “Türkiye Türkçesinde Edat”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları, 1999.
- _____, “Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu”, *Hasan Eren Armağanı*, Ankara, TDK Yayınları, 2000.
- _____, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1 Ankara 1995.
- _____, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, TDK Yayınları: 598, 1994.
- _____, “Edatların Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1995.

- Lİ, Yong Song, *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4, İstanbul, 2004.
- MERT, Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Usu*, Ankara, Belen Yayıncılık, 2009.
- NALBANT, Mehmet Vefa, “üçün ve için Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 19, 2, 2012 19, 2, 2012.
- ORUÇ, Birsnel, *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- ÖLMEZ, Mehmet, *Orhon-Uygur Kağanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2012.
- ÖZKAN, Mustafa, “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül 2000), Ankara, TDK Yayınları, 2007.
- SEVORTYAN, E., V., *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye, Moskva, 1974.
- _____, *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskih Yazıkov*, Obsçe tyurskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu, Moskva, 1978.
- ŞÇERBAK, A. M., “Türkçe Son Çekim Edatları, Tümlem ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, Yıl, XXVIII/1-2, 1990, Ankara, 1992.
- TEKİN, Şinasi, “Türkçede -mA olumsuzluk eki ile -dık eki nereden geliyor?”, *Tarih ve Toplum*, C.13, S. 74, Şubat 1990.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000.
- _____, *Orhon Yazıtları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000.
- _____, “daha Zarfı ve da / de Edatı Hakkında”, *Türk Dili*, C. VII. S. 83, 1958.
- _____, “da / de Bağlayıcısının Türeyişi”, *Türk Dili*, C. VII. S. 78, 1958.
- _____, “Olumsuzluk eki -ma /- me'nin Etimolojisi”, *Makaleler* (Yay.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara 2003.
- _____, *Tunyukuk Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1994.
- TOPARLI, Recep, “Son Çekim Edatları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (26 Mart 1994), Ankara, TDK Yayınları, 1999.